

درآمدی بر محیط زیست در اندیشه اسلامی

حسن رضا «شایانفر»^۱

چکیده

رفتارهای زیست‌محیطی انسان‌ها در جهان معاصر مسائل عدیده‌ای را چون آلودگی آب، هوا، خاک، تخریب جنگل‌ها، گرمایش جهانی، بارش اسیدی و... باعث شده است. این مسئله بسیاری از اندیشمندان حوزه‌های مختلف را به این اندیشه واداشته است که به بازاندیشی تعاملات انسان و محیط زیست بپردازند و در این زمینه ریشه این تعاملات تخریب‌ساز را در کم توجهی به ابعاد اخلاقی و معنوی این رابطه جستجو کنند. در این راستا جهان بینی اسلامی یکی از جامع‌ترین و کاربردی‌ترین دیدگاه‌های است که نحوه تعامل با عنصر زیست‌محیطی را بر مبنای آموزه‌های اخلاقی و ارزشی ارائه می‌دهد و رفتارهای زیست‌محیطی انسان را مسئولیت‌ساز و موجب ضمان می‌داند.

کلید واژگان: محیط زیست، اندیشه اسلامی، آلودگی محیط زیستی

مقدمه

اخلاق زیست‌محیطی، یکی از شاخه‌های فلسفه کاربردی است که با ارزش‌ها، باورها و گرایش‌ها سروکار دارد. این شاخه از علم و مسائل مربوط به آن به گونه‌ای است که با برخی از رشته‌های علمی مانند: جامعه‌شناسی، اقتصاد، الاهیات و حقوق و... ارتباط نزدیکی دارد و در پرتو این پیوند با علوم مختلف به دنبال ارائه راه‌حل‌های اخلاقی برای مشکلات زیست‌محیطی است. حوزه اخلاق زیست‌محیطی، ماورای افراد و اجتماع انسان‌ها است بدین صورت که نه تنها انسان‌ها را شامل می‌شود بلکه حیوانات و کل زیست‌کره در زمان حال و آینده را نیز در بر می‌گیرد. از زمان که بشر قدم بر کره خاکی نهاده، تعامل مداوم و پایداری بین او و جهان طبیعی برقرار بوده است. اما با رشد جمعیت و دستیابی به اختراعات و کشفیات جدید علمی که او را به سوی صنعتی شدن رهنمون می‌کرد به موجود غارتگر تبدیل شد که هر روزه با افزایش تقاضا از طبیعت و تخریب منابع آن همراه بود. از این رو امروزه زمین از مسائل زیست‌محیطی بی‌سابقه‌ای چون نابودی منابع، انقراض گونه‌ها، بارش‌های اسیدی، گرمایش جهانی، آلودگی هوا، فرسایش خاک و... رنج می‌برد که البته «این بحران نخست در غرب آغاز شد و پس از آن

*مستر حقوق جزا و جرم‌شناسی

با ورود تجدد به شرق در سطح جهانی مطرح شد» و با افزایش آگاهی بشر از عمق فجایع زیست محیطی در دهه ۱۹۶۰م. به تدریج محیط زیست به یکی از مهم ترین مباحث جهانی بدل شده و دلیل آن ناتوانی از حل بحران های زیست محیطی است. به اعتقاد سید حسین نصر، اندیشمندان برای حل بحران محیط زیست راهکارهایی ارائه داده اند که اغلب بر گرفته از مهندسی محیط زیست است. نصر بی آنکه منکر ارزشمندی این راه حل ها باشد شیوه علمی را به تنهایی حلال مشکلات نمی داند زیرا بر این باور است که خود علوم تجربی در برابر این بحران مسئول است. وی برخلاف رویکرد علمی، که نزد مهندسان محیط زیست وجود دارد رویکردی مابعد الطبیعی را بر می گزیند. در این دیدگاه مشروعیت علم به منزله امری محدود و محصور به بعد مادی واقعیات پذیرفته می شود. اما اگر این علم به طوری انحصاری به مثابه تنها علم مشروع پذیرفته شود به دلیل اینکه علوم تجربی فاقد مبانی قدسی است کاربرد آن آسیب هایی به همراه خواهد داشت. تنها با احیای معرفت قدسی طبیعت می توان از این مشکلات رهایی داشت. به عبارتی به باور نصر علت بحران های زیست محیطی تقدس زدایی تدریجی از طبیعت است و راه حل این بحران از طریق قداست بخشی به طبیعت است. برای این کار لازم است درون انسان، که مرکز قدسی خود را از کف داده، تحولی پدید آید که بتواند امری قدسی را باز یابد و در نتیجه کیفیت قدسی طبیعت را به نظاره بنشیند. از این رو این مسئله برخی اندیشمندان را واداشته است تا راه حل های معنوی-اخلاقی برای این مشکل بیابند و به ادیان توحیدی به ویژه اسلام و آموزه های قرآن کریم چشم بدوزند. بدین منظور گفت و گوهای زیست محیطی در بین ادیان مختلف صورت گرفته، برای نمونه گردهمایی بین المللی رهبران روحانی و پارلمانی در سال ۱۹۸۸ در آکسفورد، ۱۹۹۰ در مسکو، ۱۹۹۲ در ریو و ۱۹۹۳ در کیوتو. در این گردهمایی حل بحران های زیست محیطی از طریق پیوند علم و دین مطرح شد و ارائه تعریف مجدد از علم و تکنالوژی و بر نیاز برخورداری از یک پایه مذهبی برای فعالیت های انسان در باره زمین تاکید شد. در پرتو این گفتگو ها نوعی الاهیات محیط زیستی ایجاد شد که ثمره آن تدوین نوعی اخلاق زیست محیطی بود.

بر این اساس دین اسلام نیز در برابر پدیده های زیست محیطی و مسائل مربوط به آن، موضع سکوت و بی تفاوتی اتخاذ نکرده است بلکه جامع ترین دیدگاه و صحیح ترین شیوه تعامل با طبیعت و محیط زیست را ارائه می دهد و انسان و محیط زیست را مکمل یکدیگر می داند. به طور کلی مباحث زیست محیطی مطرح شده در قرآن کریم به دو دسته تقسیم می شوند: دسته نخست مبانی نظری که نگرش ویژه قرآن را به طبیعت بازگو می کند مانند مفاد آیاتی که بیانگر مسخر بودن طبیعت برای انسان است و دسته دوم اصول و قواعدی عملی که تعیین کننده باور ها و نباید های رفتار زیست محیطی در سه سطح فرد، جامعه و حکومت است؛ مانند آیاتی که انسان ها را از نابودی و تباهی زمین برحذر می دارد و به آنان فرمان می دهد به آبادانی آن همت گمارند. جهان بینی زیست محیطی اسلامی بیانگر این حقیقت است که خداوند، جهان هستی و همه پدیده ها را زیبا، متقن و موزون آفریده و انسان باید رابطه خود را با آنها تصحیح کند و با تصرفات نادرست خود، آن را ویران و آلوده نکرده و با تخریب

محیط زیست، جامعه را با بلا و مصیبت مواجه نسازد. در این جهان بینی طبیعت نه تنها فاقد شعور نیست، بلکه موجودی هوشمند و نشانه ای از نشانه های الهی است. طبیعت، حقیقتی عینی و محسوس است که با تکیه بر دانش و حکمت آفریدگار نمود یافته است. از این منظر رابطه بین انسان، طبیعت و خداوند به شکل منحصر به فرد و به گونه ای است که تخریب محیط زیست، صدمه رساندن به یکپارچگی عالم هستی و آیات خداوند تلقی می شود، زیرا که انسان به عنوان جانشین خداوند بر زمین باید محیطی را که در آن نقش محوری ایفا می کند، بپرورد و از آن مراقبت کند و این مفهوم (خلافت انسان) به معنای آگاه بودن از امتیازات، مسئولیت ها و تعهدات خاص انسان ها به خلقت است. نصر طبیعت را واقعیتی قدسی و انسان خلیفه الله را حافظ امر قدسی می داند.

بدین ترتیب بر اساس جهان بینی اسلامی طبیعت جایگاه آزمایش های الهی است و به همگان تعلق دارد و انسان نسبت به رفتارهایی که در محیط زیستش انجام می دهد مسئول است؛ پس باید رفتارهایش را در راستای حفظ و اجتناب از تخریب محیط زیست سازگار کرده و بر اساس آن عمل کند.

مسئولیت حفظ محیط زیست در اسلام

جهان بینی اسلامی آموزه های زیست محیطی ارزنده ای را برای تداوم حیات زیست در ارتباط با نحوه تعامل انسان با محیط پیرامونش و نحوه بهره برداری از منابع زیست محیطی مطرح ساخته است؛ به طوری که در قرآن کریم بیش از ۵۰۰ آیه به موضوعات زیست محیطی اشاره دارند. بر این اساس در پرتو این آموزه ها باید محیط زیست را جدی گرفت و نحوه نگرش و تفکر زیست محیطی خود را باز اندیشی کرد، زیرا که بسیاری از مسائل زیست محیطی جهان معاصر ریشه در معرفت شناسی و جهان بینی زیست محیطی انسان ها دارد. به باور نصر فقط دین و فلسفه های مبتنی بر آن، به مثابه خزانه های امری قدسی و وسایط دستیابی به آن، می تواند کیفیت قدسی طبیعت را احیا کند. حتی اگر تنها بخواهیم به اخلاق زیست محیطی توجه کنیم باز تنها دین می تواند راهگشا باشد.

اسلام ارتباط میان انسان و محیط زیست را جدایی ناپذیر دانسته و آنها را در یک ارتباط هماهنگ و موزون در مسیر الهی محل توجه قرار می دهد. از این دیدگاه، محیط زیست بخشی از نظام خلقت است که موجودات ارگانیکی زمینی در آن حضور حیاتی داشته و در ارتباط متقابل با عوامل محیطی به حیات خویش ادامه می دهند. در جهان بینی اسلامی علاوه بر ارتباط تکوینی بین انسان با محیط زیست، ارتباط تشریحی نیز وجود دارد، زیرا خداوند وظایفی را برای انسان ها مشخص کرده. این جهان بینی اسلامی انسان را خلیفه خداوند و مسئول آبادانی آن می داند (هود/۶۱) و از مهم ترین وظایف انسان مسلمان را اصلاح زمین و اجتناب از فساد آن در نظر می گیرد (اعراف/۵۶). در واقع اینکه خداوند طبیعت را مسخر انسان قرار داده است به معنی چیرگی و غلبه بی قید و

شرط او بر طبیعت نیست؛ بلکه در مرحله نخست تسلط انسان بر طبیعت به دلیل مقام جانشینی خداوند است که به اسان اعطا شده است. در مرحله دوم انسان تنها به شرط هماهنگی با قوانین الهی حاکم بر طبیعت مجاز به غلبه بر برخی چیزهاست.

با توجه به اینکه اسلام طبیعت را متعلق به همه انسان ها می داند (الرحمن/۱۰ و بقره/۲۹)، پس انسان در مقام جانشین الهی نسبت به محیط زیستش و اعمال و رفتار های زیست محیطی اش مسئول است و باید به طریقی رفتار کند که توازن میان امکانات محیطی با نیاز های بشر برقرار شود. آنها باید از آفریده ها خدا به طور صحیح بهره برداری کنند تا از نابودی و فساد آنها جلوگیری شود. علاوه بر آن برای استفاده نسل های آتی حفظ و نگهداری شوند. به عبارتی انسان ها باید عدالت زیست محیطی را رعایت کنند و برقراری چنین عدالتی وظیفه اخلاقی تک تک مسلمانان است. بر این اساس جهان بینی زیست محیطی اسلامی برای دستیابی به چنین اهدافی انسان ها را از استفاده و مصرف بی رویه و تخریب ساز عناصر زیست محیطی (آب، هوا، خاک، تنوع گونه ها و...)، در تمامی سطوح فردی و اجتماعی نفی می کند. بنابر این باید عناصر زیست محیطی و حقوق مربوط به آن را شناخت: « زیرا که، در ادیان الهی شناخت اصول زیست محیطی و تحصیل آن و پرهیز از تخریب آن و سعی برای سالم سازی آن، از بارزترین حقوق انسانی و نیز از روشن ترین تکالیف بشری به شمار می آید، تا نشاط جامعه همراه به سلامت آن و خرمی افراد، همراه با صحت آنان تضمین شود. به همین منظور هم از آلوده کردن هوا، کوی و برزن و اماکن عمومی تخدیر و نهی شده و همچنین اگر رخداد تلخی مشاهده شد، برای برطرف ساختن آن، ترغیب و امر شده است.»

با توجه به مطالب فوق الذکر به برخی از آموزه های اسلامی در باب حفظ و جلوگیری از تخریب اجزای محیط زیست و به طور کلی مسئولیت زیست محیطی مسلمانان اشاره می شود:

آب:

نزدیک به ۷۲ درصد سطح کره زمین را آب فراگرفته است. ۲/۹۷ درصد حجم آب کره زمین در اقیانوس ها و دریاهاست و حدود ۲۳/۱ درصد آب های زمین شیرین است که البته تنها یک سوم آن را می توان مصرف کرد و مابقی آن به صورت برف و یخ در نواحی قطبی و یخچال های طبیعی بوده و نمی توان از آن استفاده کرد. بنابراین روشن است که این نعمت الهی که مایه حیات تمامی موجودات است « هر چیزی زنده ای را از آب پدید آوردیم» (انبیاء/۴۵؛ انعام/۹۹) از اهمیت بسزایی برخوردار است و جهان بینی اسلامی در بسیار از آیات و روایات خویش بر اهمیت حفظ و آلوده نساختن آن و نکوهش اسراف در مصرف آب تاکید ورزیده است. به گونه ای که واژه آب در

۴۳ سوره قرآنکریم ۶۳ مرتبه تکرار شده است و کلمات رودخانه یا نهرها ۵۲ بار و سایر کلمات مرتبط از قبیل چشمه ها، باران، ابرها و.. در بسیار از آیات ذکر شده اند.

ارزشمندی آب در جهان بینی زیست محیطی اسلامی به اندازه ای است که بهترین نوشیدنی بهشت شمرده شده است. (سید الشراب الجنه الماء) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶) از طرفی هم این جهان بینی آلوده ساختن آب را نفی می کند همچنان که رسول خدا (ص) در روایتی رفع حاجت کردن در کنار نهر آب یا در نهر آب یا زیر درخت میوه دار را نهی می کند. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۷: ۱۷۰). آنچه از مجموع آیات و روایات در این باب استنباط می شود این است که آب اساس و منشاء حیات است و باید این عنصر حیاتی را از آلاینده ها رها ساخت و آن را به صورت بهینه استفاده کرد، زیرا که بر اساس جهان بینی اسلامی آلوده ساختن منابع آب و مصرف بی رویه آن امر ناپسند و عملی مجرمانه و حتی حرام تلقی می شود. از این رو حفاظت و ممانعت از آلودگی آب وظیفه اجتماعی، اخلاقی، شرعی و قانونی به حساب می آید.

هوا:

دومین عنصر زیست محیطی که همه مخلوقات عالم هستی برای حیات و تداوم زندگی به آن نیازمندند، هواست. اگر هوا پیرامون کره زمین را فرا نه گرفته بود با غایب شدن خورشید از بخشی از سطح زمین، بلافاصله درجه حرارت تا ۱۶۰ درجه زیر صفر کاهش می یافت و سرمای طاقت فرسا همه موجودات زنده را از بین می برد، اما این هوا است که مانع می شود زمین گرمای دریافتی از خورشید را زود از دست ندهد.

آلودگی هوا عبارت است از وجود یک یا چند ماده آلوده کننده در هوای آزاد به میزانی که در مدت زمان معین بتواند کیفیت هوا را به ضرر انسان، حیوان، گیاه و اشیاء تغییر دهد. بسیار از فعالیت های انسان در جامعه مدرن که مستلزم استفاده بیش از حد از وسایط نقلیه موتوری و مصرف بیش از اندازه سوخت های فسیلی است؛ آلودگی هوا را موجب شده و این مساله به طور جدی سلامت و بهداشت ساکنان زمین و محیط زیست پیرامون شان را تهدید کرده است به طور که امروزه این آلودگی چهارمین عامل مرگ و میر در جهان شناخته می شود و طبق آخرین گزارشات سازمان جهانی بهداشت در سال ۲۰۱۳ عامل اصلی سرطان همین ذرات معلق در هوا (آلودگی هوا) شناخته شده است. بسیاری از تحقیقات نیز نشان می دهند که عامل بسیاری از بیماری های قلبی، عروقی و به ویژه سرطان همین آلودگی هوا است و از طرفی پیامد های چون بارش های اسیدی، تخریب لایه اوزن و گرمایش جهانی زمین را به همراه داشته است. جهان بینی زیست محیطی اسلامی نیز آموزه هایی مبنی بر اهمیت هوا و مسئولیت انسان در این باب و اجتناب از آلودگی آن را ارائه می دهد: بادهای هوای مناطق قطبی را به منطقه استوا و هوای استوایی را به مناطق سرد منتقل می سازد و نقش تعیین کننده ای در تعدیل حرارت کره زمین دارد (روم/۴۵، فاطر/۹، جائیه/۵، بقره/۱۶۴). آب دریا ها را متلاطم و موج می سازد و زیرورو می کند و از این طریق به

آنها هوا می دهد که اگر راکد شوند می گندند و به همین دلیل درختان و گیاهان و همه موجودات زنده از وزش باد بهره می گیرند (یونس/۲۲) (وَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ...); (بقره، ۱۹۵) با دستان خود خویشتن را به هلاکت نیفکنید. (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَّاحَ مَبَشِّرَاتٍ وَلِيَذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ)، خداوند بادها را به عنوان بشارتگرانی می فرستد تا بخشی از رحمتش را به شما بچشاند و کشتی ها به فرمانش حرکت کنند و از فضل او بهره گیرید؛ و امید که شکر گزاری کنید (روم/۴۶). در روایتی از امام صادق (ع) چنین نقل می شود که زندگی بدون داشتن سه چیز بر انسان گوارا نیست؛ هوای تمیز، آب فراوان و گوارا و زمین حاصل خیز (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵)، بنابراین از منظر اسلام آلودگی هوا می تواند نوعی ضرر رساندن انسان به انسان باشد که طبق قاعده لاضرر این مسئله نفی می شود زیرا که ایجاد این آلودگی نوع هلاکت خود به خودی است و از طرفی نیز دست یابی به هوای پاک تنها با مشارکت همگانی امکان پذیر است. پس جهان بینی زیست محیطی اسلامی انسان را به پاکیزگی هوا به عنوان مسئولیتی همگانی و نشانه ای از شکر گذاری از نعمات الهی ترغیب می کند.

خاک و زمین:

خاک نخستین و گرانبهارترین مایه تشکیل دهنده کره زمین و منبع همه برکات و گهواره زندگی ابناء بشر محسوب می شود. آیه ۱۴، سوره الرحمن، تاییدی بر این مطلب است که «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ» انسان را از گل خشکیده ای همچون سفال آفریدیم. خداوند زمین را (فرشی گسترده) معرفی می کند که تمام بشر در آن سکنی می کنند و از نعمات و برکات آن بهرمنند می شوند. و با توجه به اینکه اندکی بیش از یک چهارم سطح کره زمین را خشکی تشکیل داده است و کمتر از یک سوم آن خشکی ها را نواحی سرد قطبی و کویر های خشک و سوزان و کوهستان ها شامل می شوند. پس انسان ها برای پاکیزگی آن مسئولیت بس گرانباری را بر دوش دارند، همان طوری که در خطبه ۱۶۷ نهج البلاغه نیز به این مسئله اشاره شده است: فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّى عَنِ الْبِقَاعِ وَالْأَبْهَائِمِ. (شما در مورد زمین ها و... نیز مسئول هستید) یا در نامه ۵۳ نهج البلاغه، امام علی (ع) به مالک اشتر فرمود: « باید توجه تو به آباد کردن زمین بیش از توجه به گرفتن خراج باشد؛ زیرا آن «خراج» جز در نتیجه آبادانی فراهم نمی آید.»

از این رو جهانی بینی اسلامی زمین را امکان و وسیله زندگی (اعراف/۱۰) محل اقامت و سکونت (بقره/۲۲) و نعمت الهی (ذاریات/۴۷) معرفی می کند و از انسان ها می خواهد که در آن آبادانی کنند (هود/۶۱) و آنان را که در آن فساد می کنند زیان کار می نامد (بقره/۲۷). پس براساس این دیدگاه خاک و زمین یکی دیگر از عنصر مهم زیست محیطی است که به عنوان بستر حیات انسان باید از آلودگی و تباهی آن پرهیز کرد، چرا که بدون داشتن خاک سالم، حیات و زندگی بر این زیست کره امکان ناپذیر است.

تنوع گونه ها:

این اصطلاح به معنای گوناگونی حیوانات، گیاهان و میکرو اورگانیسم های محیط زیست است. براساس گزارش برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد تعداد گونه های شناسایی شده در کره زمین حدود ۱۳۶۰۰۰۰۰ گونه است. امروزه اهمیت و نقش این تنوع زیستی در محافظت و جلوگیری از فرسایش خاک، تغییرات آب و هوایی، منابع غذایی و تشکیل بسیار از مواد معدنی روشن است. به طوری که گیاهان و درختان با استفاده از نور خورشید و منابع معدنی موجود در خاک و آب به عنوان تولید کنندگان واقعی عالم هستی به شمار می آیند. اما شواهد نشان می دهد که نسل پرندگان و حیوانات در اثر شکار لذت جویانه رو به انقراض رفته و قطع بی رویه درختان جنگلی و صید بیش از اندازه آبزیان هشدار جدی برای انسان های عصر حاضر است. در این راستی جهان بینی محیط زیست اسلامی نیز آموزه های فراوانی را گوشزد می کند که شاید از روشن ترین اشارات قرآنی به این تنوع زیستی آیه های ۲۷-۲۸ سوره فاطر باشد که خداوند متعال می فرماید: *أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا ۗ وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيْضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٍ ۗ وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ أَلْوَانٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ... مگر نمی بینی که خداوند از آسمان آب سودمندی را می باراند و با آن محصولات گوناگون و میوه های رنگارنگ را به وجود می آورد؟ و مگر نمی بینی که کوه ها خطوط و جاده هائی است که بر سطح زمین کشیده شده است. خطوط و جاده هائی که برخی سفید و برخی سرخ و بعضی سیاه پر رنگ است، و هر یک از آنها به رنگ های مختلفی و در طرح های متفاوتی با دست تقدیر پروردگار، بر چهره زمین ترسیم شده است. انسان ها و جنبندگان و چهارپایان نیز کاملا دارای رنگ های مختلفی بوده و متفاوت اند. در روایات بسیاری نیز به این گوناگونی ها و نفی آسیب رساندن به آنها اشاره شده است:*

در اهمیت حفظ این گونه ها همین بس که زمان وقوع طوفان نوح برای جلوگیری از انقراض گونه ها حضرت نوح به امر خداوند از هر نوع حیوان یک جفت در کشتی خود قرار می دهد تا نسل آنها منقرض نشود. از امام صادق (ع) روایت است که « هرگاه پیامبر (ص) فرماندهی را برای جنگ انتخاب میکرد او را به تقوا سفارش میکرد و سپس می فرمود: از آتش زدن درختان و نخل ها و زراعت خوداری کنید و از پی کردن چهارپایان بپرهیزید و آب ها را آلوده نسازید. (حر عاملی، ۱۴۰۹، جلد ۱۱). در روایاتی هم هرگونه اذیت و آزار حیوانات و قطع اعضای آنها نهی شده که فقیهان در این خصوص دیه جنایت بر حیوان را ثابت دانسته اند. در روایتی هم از امام صادق (ع) آمده است که درختان را قطع نکنید که عذاب خداوند بر شما نازل می شود. (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۳) همچنان پیامبر اکرم (ص) میفرماید: کسی که درخت بیابانی و درختی را که انسان از آن استفاده می کند آب دهد بسان

کسی است که انسان مومنی را سیراب کرده است (همان، ج ۱۲) همه این آیات و روایات گویای ضرورت حمایت از تنوع زیستی و مسئولیت سنگین انسان‌ها برای حفظ این گونه‌ها در جهان بینی محیط زیست اسلامی است. بدین ترتیب عناصر زیست محیطی همچون آب، هوا، خاک، جنگل، حیوانات و... نشانه‌هایی از نعمات‌ها و مواهب الهی برای انسان‌اند و انسان وظیفه دارد در برابر این موهبت‌ها در جهت حفظ، احیاء و آبادانی آنها گام برداشته تا بتواند از محیط زیست خود منفعت لازم را برده و از آن بهره‌برداری کند. براین اساس اخلاق و ارزش‌های زیست محیطی ارائه شده در جهان بینی اسلامی در برگیرنده مباحث مربوط به نحوه بهره‌برداری از منابع، تعامل انسان با طبیعت و مسئولیت وی در قبال آن است و سیر تکاملی عالم هستی و انسان را تضمین می‌کند.

نتیجه‌گیری

مسائل زیست محیطی عصر حاضر در حال تبدیل شدن به بحران زیست محیطی‌اند به طور که کل نظام طبیعت و زندگی بشر بر روی کره زمین محل تهدید جدی قرار گرفته است. مطالعات نشان می‌دهد که ریشه بسیاری از این مسائل در بی‌توجهی یا کم‌توجهی به ابعاد اخلاقی و معنوی تعامل انسان با محیط است. بنابراین ادیان می‌توانند نقشی حیاتی در احیای نگرش‌ها و معرفت‌های زیست محیطی و نوع رفتار انسان در تعامل با محیط زیستش را ایفا کنند. در این زمینه جهان بینی محیط زیست اسلامی طبیعت را گهواره تعالی انسان و انسان را امانت دار عالم هستی می‌داند و مراقبت از عناصر زیست محیطی و اجتناب از آسیب رساندن به آنها را در آیات و روایات متعددی تذکر می‌دهد. براین مبنا انسان باید بر آنچه که خداوند متعال او را به آن مکلف ساخته آگاهی یابد و به دستورات او در باب چگونگی رفتار با محیط زیست عمل کند زیرا که انسان در باب محیط زیست مسوول است و حفاظت از آن واجب قلمداد می‌شود. براین اساس بر هر فرد مسلمان واجب است که با رعایت عدالت زیست محیطی حقوق طبیعت را زایل نسازد و نسل‌های آتی بشر را برای ادامه حیات و زندگی امیدوار نگه دارد.

منابع و پی نوشت ها

- ۱) قرآن کریم.
- ۲) نهج البلاغه.
- ۳) جوادی آملی، عداله (۱۳۸۸)، اسلام و محیط زیست، قم، مرکز موسسه آل البیت.
- ۴) رنجبر الهام و آستانی، سجاد(۱۳۹۱)، سلامت، بهداشت محیط و محیط زیست از منظر اسلام، دومین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت محیط زیست، دانشگاه تهران.
- ۵) اسماعیلی و همکاران (۱۳۸۶) حفاظت محیط زیست در اسلام، مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، ویژه اولین همایش بهداشت در آموزه های پیامبر(ص).
- ۶) انتظاری، علی رضا، (۱۳۹۱)، بررسی مبانی و حیانی حفظ محیط زیست، فصلنامه علمی پژوهشی اعتقادی و کلامی، شماره ۷.
- ۷) عسکری، فریدون(۱۳۷۸) منابع طبیعی از دیدگاه قرآن کریم و احادیث، مجموعه مقالات همایش اسلام و محیط زیست، سازمان حافظت از محیط زیست.
- ۸) میرمندی، حسین و نیک آیین، مهناز(۱۳۷۸) مزلت آب و خاک از دیدگاه اسلام، مجموعه مقالات همایش اسلام و محیط زیست، سازمان حافظت از محیط زیست.
- ۹) اردکانی، محمدرضا (۱۳۸۸) اکولوژی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۰) بخشی، خانیکی غلام رضا (۱۳۹۱)، آلودگی محیط زیست، انتشارات پیام نور.
- ۱۱) پور خباز، علی رضا (۱۳۸۱)، عمده ترین آشفتگی های زیست محیطی قرن حاضر، مشهد، به نشر.
- ۱۲) قاسمی، اعظم (۱۳۹۰) دیدگاه های سید حسین نصر در باره بحران محیط زیست و راه حل های آن، مجله حکمت معاصر، سال دوم، شماره اول.
- ۱۳) نصر سید حسین(۱۳۸۵)، دین و نظام طبیعت، ترجمه، محمد حسن غفوری، انتشارات حکمت.